

Da las Dolomitas a Vladivostoc

Praschuniers da guerra 1914–1920

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Ils 6 d'avust 1914 ha l'Austria-Ungaria (52 799 000 olmas), sco aliada da la Germania, declerà la guerra a la Russia (126 347 000 olmas). Ils 15 da december 1917 a Brest (Bielorussia) han las duas aliadas signà in armistizi cun la Russia. Tranteren han las armadas rusas e quellas dals dus imperis da l'Europa centrala cumbatti sin ina front che gieva t. a. tras ils dus «Kronländer» austriacs da Bucovina e Galizia.** Ils Russ han fatg praschuniers var 2–2,4 milliuns schuldads austriacs-ungarais e tudestgs, tschels han fatg var 3,3 milliuns praschuniers russ. En l'Austria imperiala ha tut quai pertutgà era la pitschna cuminanza ladina da las Dolomitas tirolaisas (var 28 000 olmas): Ils Russ han fatg praschuniers ladins, e quai cunzunt en ils onns 1914 e 1915, ed ils Austriacs han manà praschuniers russ en las Dolomitas. L'istoricra ladina Luciana Palla (luciana.palla@alice.it), autora da l'essai «I segni del sacro nelle tradizioni ladine» (1), ha gist publictà in artitgel en chaussa (2) nua ch'ella concluda: «La convenziun da Den Haag (1907) aveva stipulà ch'ins duaja tractar umanamain ils praschuniers da guerra (...). Cur che l'Emprima guerra mundiala è prorutta n'è lezza prescripziun betg vegnida applitgada tras e tras, e quai pervi dal grond numer da praschuniers (...). Fin ussa han ins fatg fitg paucas retscherugas davart la cundiziun dals praschuniers durant quella guerra» (p. 102). I suonda ina resumaziun da l'artitgel.

Fom naira

Ils Russ han «sterni lurs praschuniers en las terras da la Russia ed als han utilisads per tutta sort lavurs per remplazzar ils umens che faschevan guerra. Ins ha dischlocà ils praschuniers d'ina regiun a l'autra dal vast pajais. Lezs han emprendì d'enconuscher la Russia dals zars, la revolu-

ziun bolschevica e la cuntrarevoluziun, cun populaziuns e modas da viver differentas tenor ils lieus. A la fin hani fatg in viadi giagliard ed aventurus, savens davent da l'Orient Extrem, ed èn arrivads insaco a chasa, ditg suenter la fin da la guerra (...). Las comunicaziuns da las organisaziuns umanitaras che visitavan ils camps da praschuniers, ed ils rapports periodics che las autoritads da l'Austria-Ungaria pinavan davart la situaziun da la schuldada praschuniera, (...) tut quels documents ans dattan ina survista» (pp. 61 e 64). L'autura rapporta lura dals plects dal figl d'in Ladin praschunier en la provinza da Novgorod: «Mes bab ha fatg tras temps da fom naira (...). Ins manava da mangiar a var traitschient praschuniers en ina baracca. El haja quintà ch'ina dunna haja manà ina giada ina sort gnochis; tuts fomentads sajan sa bittads sin lezza per prender ina purziun (...). I l'hajan zappignada ed ella saja morta» (cità p. 71). Da december 1917, pia suenter la revoluziun bolschevica, han dus delegads da la Crusch cotschna svedaisa a Jecaterinburg en l'Ural scrit a las regenzas imperialas da Berlin e Vienna «per stigmatizar la misergia creschenta da la populaziun e la situaziun oramai desperada dals praschuniers: «En nossa regiun è gia prout il fomaz, (...) betg mo tranter ils praschuniers, mabain er en la populaziun russa» (cità p. 75). L'autura citescha la gasetta parochiala da Longiarü, fracziun da S. Martin de Tor (Val Badia), davart ils praschuniers dal vitg en Russia suenter 1917: «Regiments entirs da Tschecs e Slovacs, deserturs [da l'armada da l'Austria-Ungaria], han furmà in'atgna legiun en Russia; i eran ils menders inimis dals Austriacs. Ils cosacs han spoglià ils praschuniers ed èn stads ordvart crudaiVELS cun els» (p. 76). La gasetta rapporta d'ina gruppa da praschuniers austriacs che l'Armada cotschna haja fermà ed empraschunà en la regiun dal Lai Baical: «Finalmain,

ils 28 da favrer 1920, (...) han ins embartgà ils praschuniers a Vladivostoc sin ina nav a vapur giapunaisa resch nova. I èn sa fermads mo a paucs ports da mar: Schanghai, Singapur, Colombo, Aden, Port Said. Ils 9 d'avrigl èn arrivads a Trieste» (p. 89).

Da l'Orient Extrem a l'Aserbaigian

Era schuldà Felix Clara da Longiarü han ins dischlocà enfin en l'Orient Extrem, e quai gia il 1915; turnà en Europa èl però sur la Georgia: «L'armada russa l'ha tschiffà ils 14 da december 1914 a Bochnia en la Galicia [dal vest] (...) e l'ha manà a la staziun da Brodi suenter in marsch da deschet dis. Lur han ins transportà ils praschuniers a Kiev nua ch'è vegnids spogliads da tut lur daner blut e da lur entira rauba (...). Cun la viafier èn lura viaggiads enfin a (...) Tobolsk en Sibiria. Là han ins embartgà ils praschuniers ils 15 da matg 1915 sin il flum Irtisch (...). Lur è Clara vegnì malsau sin la bartga ed è arrivà ad Omsc (...). Da là èl i persul en tren cun ina guardia; igl è stà in viadi da deschet dis enfin a Tschita [sper il cunfin chinai] nua ch'è arrivads ils 15 da settember. Ins ha lura transportà ils praschuniers al cunfin en in desert (...) per bajegiar fortezzas e casernas, lura en la regiun dal flum Amur, en in camp damanaivel de Vladivostoc, (...) nua che blers èn vegnids malsaus ed èn morts. Ils 10 da zercladur 1916 ha entschavì in viadi da trentaset dis encenter la peninsla da Cola ed il plazzal da la viafier da Murmansk. Ils 17 d'avrigl 1917 èn partids per Suhum sper il Mar nair (...) nua ch'è han stuì bajegiar in binari. Ils 8 da november 1917 èn crudads en ils mauns dals Englais [occupants en Persia, oz Iran, ed en guerra encenter la Turchia, aliada da l'Austria-Ungaria]. Lezs han manà ils praschuniers sin in'insla dal Mar caspic, nua ch'è han fatg tras il mender temp da lur detenziun (...). Quatter dis e notgs hani stuì passentar là

senza nutriment e senza in gut aua; blers èn morts, ed ils vivs als envilgiavan. Ina said ardenta turmentava Clara; el ha bugli e bavì aua da la mar ordvart ensalada, lur ha'l vomitè sang ed è i en svaniment. Sin quai èl vegnì manà en in ospital cun mo malsaus da colera. Ins plunava ils morts bluts en ina miserabla baracca (...). Ina giada è cumparida ina cumissiun da la Crusch cotschna svedaisa; (...) lur han ins manà ils praschuniers a Bacu nua ch'è han survegnì avunda da mangiar e baiver (...). Silsuenter èn vegnids transportads a Poti [Georgia] sin la riva dal Mar nair. L'emprim d'october 1918 ha Clara pudì s'embartgar per Braila (Rumenia)» (pp. 89 e 91).

«Povers Russ» en las vals ladinas

Palla ha deditgà las pp. 78–84 da ses essai als «prigionieri russi al lavoro nelle valli ladine»: «Avant passa ventg onns han ins rimnà perditgas a bucca davart l'Emprima guerra mundiala en las vals ladinas. En lezzas decleraziuns turnavan adina puspè regardanzas dals praschuniers russ che bajegiar la viafier da la Val Gardena u stradas sin ils pass dolomitans, che transportavan en dies material vers la front u lavuran tar purs. En la stad 1915 ha plevon Anderlan (Urtijèi) nudà en sia cronica l'ariv en la val da quattermilli Russ per schlargiar las stradas, endrizzar ina teleferica (...) sin il Pass Gardena e bajegiar ina viafier sco colliaziun cun Klausen [Eisacktal] (...). Las lavurs han entschavì ils 14 da settember 1915; (...) ils 8 da favrer 1915 è l'emprim tren da vitgira cursà sin il binari nov (...). En ils plects da nossas perditgas daud'ins adina ina profunda tristezza; i eran profundamain commovids da la fom, la misergia, las privaziuns, ils chastis per mintga piculezza (...). Ins degradava ils praschuniers ad in status pli bass nua ch'è perdevan mintga dignitad umana ed ils meds ils pli elementars per surviver (...). Ils uffants da lezza giada faschevan

endament la profunda cumpassiun da lur famiglias (...). Ins na po betg metter en dubi las perditgas d'agid (...) prestà a quels 'povers Russ'» (pp. 78 ed 80–81). Plevon Franz Canins (1868–1952) crititgava lur cundiziun da «vairs sclavs» en la gasetta parochiala da Longiarü: «Blers èn morts da nutriment insufficient (...) u èn mitschads perquai ch'è vegnivan tactads Longiarü. I n'avevan nagut da mangiar, perquai gievan els la notg a las chasas per engular quai ch'è pudevan. I vegnivan il pli savens tschiffads (...) e chastiad severamain» (cità p. 82).

Morts ed emblidads

Ils 11 da november 1915 ha il «capitano distrettuale» (mastral) da Cavalese, oz en la provinza taliana da Trent, fatg endament «il scumond da dar albiert a praschuniers da guerra u d'als regalar vestgadura per facilitar eventualmain lur fugia» (cità p. 83). Luciana Palla concluda: «Tenor las decleraziuns da perditgas han fitg blers praschuniers patì e fitg blers èn morts (...). Mo insaquants registers d'abitants menziunan Russ morts en ils ospitals militars u tar la lavur (...). En la Val Gardena èn ventgin documentads ad Urtijèi, set a Santa Cristina Gherdèina ed otg a Sëlva. Il register parochial da Moena [sper Cavalese] menziuna mo in: Ils 16 da settember 1915 'è mort a l'ospital da la Crusch cotschna da Moena in praschunier russ cun num e lieu d'origin nunenconuschents, sajettà (...) cun pruvà da fugir' (...). Millis e millis praschuniers èn morts uschia, saja quai en Russia u en vals ladinas, senza laschar fastiz da lur existenza» (p. 83).

1. Cierre Edizioni, Sommacampagna (Verona).
2. Prigionieri ladini in Russia e prigionieri russi nella Ladinia durante la Prima Guerra Mondiale, en: «Ladinia» XXXVIII. I-39030 San Martin de Tor (www.micura.it, ISSN 1124-1004) 2014, pp. 61-102.